

Környezet és társadalom

Konferencia-felhívás

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 37. konferenciája

Jászberény, 2023. augusztus 24–26.

A környezettörténet egyszerre régi és új részterülete a történettudománynak. Egyrészt minden emberi történelem a természetben élő ember története, ily módon régóta kutatott téma, másrészt viszont a huszadik század második felének gigászi méreteket öltő környezetátalakító tevékenysége egy olyan új megközelítést hívott életre, amely mindenekelőtt az ember és környezetének dinamikusan változó kapcsolatát kutatja. A tudományágnak ennél pontosabb, általánosan elfogadott meghatározása nincs, ráadásul terminológiai, illetve módszertani tekintetben is egy rendkívül sokszínű területről van szó. A kutatás kérdéseinek és módszereinek tervezéséhez fogódzóként ezért a John McNeill által meghatározott három kutatási irányt javasoljuk. McNeill a tudományterület központi témáiként határozta meg (1) a *materiális környezettörténetet*, amely az emberi beavatkozás természeti következményeit, illetve a természet emberi társadalmakra gyakorolt hatását vizsgálja; (2) a *politikai környezettörténetet*, amely az ember természettel kapcsolatos viselkedésének tudatos szabályozását takarja; végül (3) a *kulturális környezettörténetet*, amely azt vizsgálja, hogy az emberek hogyan gondolkodtak a természetről, és a természetben elfoglalt helyükről. A három irányzat különbözőségei is nyilvánvalóvá teszik, hogy a környezettörténet mind forráshasználati, mind módszertani szempontból változatos kutatásokat foglalhat magába.

Az európai országokban a környezettörténet-írás programszerűen csak az 1990-es évtizedben indult meg. A történészek figyelmét elsősorban az ózonlyuk, vagyis egy a természettudományok által demonstrált probléma irányította az emberi társadalmak sebezhetőségére. Az új diszciplína azonban erős historiográfiai hagyományokra támaszkodhatott, amelyek közül kiemelkedik a brit tájtörténet és tájrégészet, a francia- és olaszországi történeti földrajz, a nagyhatású *Annales*-iskola, valamint a németországi agrártörténet-írás. Ez a historiográfiai hagyomány kutatási kérdéseit tekintve különbözött a megjelenő környezettörténettől, forrásait és módszereit tekintve azonban sokkal kevésbé. A tájtörténeti és a történeti földrajzi megközelítéstől eltérően a környezettörténet igyekezett az emberi közösségeket nem a környezettől elkülönülten, hanem a környezetbe ágyazottan megjeleníteni. Az erős hagyományokon új kérdések mentén épülő irányzat összefogásában valódi mérföldkövet jelentett az Európai Környezettörténeti Társaság (ESEH) létrejötte 1999-

ben, majd az egyéb intézményesülési folyamatok (egyetemi tanszékek alakulása, folyóiratok stb.).

A magyarországi intézményesülés sem előzmények nélkül következett be, néprajzi, etnobotanikai, tájhasználati kutatások sokaságára, valamint agrár- és társadalomtörténeti előzményekre épült. A magyarországi, magát kifejezetten környezettörténetinek is nevező történeti irodalom az 1990-es évek elején indult, R. Várkonyi Ágnes szervező munkája nyomán. Volt remény, hogy az európai intézményesüléssel szinte egyidőben a magyar történettudományban is megindul az ökológiai gondolkodás, s ennek fókuszába a középkor és a koraujkor kerülhet. Ez azonban a 2000-es években mégsem következett be, részben mert a Várkonyi Ágnes révén elkezdődött kutatások nem találtak folytatókra, részben mert a környezettörténet nem került be az egyetemi kurrikulumokba. A környezettörténet így Magyarországon egy évtizeden át a történettudomány margóján maradt, sőt a környezettörténeti konferenciák és kötetek azt mutatták, hogy egyre inkább a természettudományos ismeretekkel rendelkező kutatók (pl. Molnár Zsolt, Bartha Dénes, Pinke Zsolt) és a történeti néprajzzal (pl. Viga Gyula, Imreh István, Máté Gábor) foglalkozók területe lett. Pozitívumként kiemelhetjük, hogy e folyamat keretében előtérbe kerültek a hosszú távú vizsgálatok. A történeti néprajz érdemben a 16. század közepétől tudja vizsgálni a hagyományos gazdálkodási formák és a modernitás találkozását (pl. Borsos Balázs, Varga Anna, Újházy Noémi, Molnár Zsolt). Szintén fontos említeni, hogy ha intézményes szinten nem is, kutatók szintjén magyar környezettörténészek az utóbbi két évtizedben aktívan kapcsolódtak a fent említett ESEH munkájához (pl. Rácz Lajos, Kiss Andrea, Szabó Péter, Pál Viktor). Újabban pedig egy az ELKH BTK Történettudományi Intézetében működött NKFI kutatócsoport igyekezett a környezettörténet módszertani kérdéseibe, aktuális vitáiba betekintést engedni (Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem, ill. Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak - zöldtörténelem - Tanulmányok a környezettörténet iroda című kötetek). Mindkét munkában hangsúlyosan jelent meg a társadalomtörténet és a környezettörténet kapcsolatának kérdése.

A társadalomtörténet és a környezettörténet szempontjainak összehangolása a történeti gondolkodás centruma felé is vezethet. A posztkoloniális kritika jegyében születő gazdaság- és környezettörténeti munkák, így például Carolyn Merchant vagy Timothy Mitchell hajlanak arra, hogy egyetértsenek C. S. Lewis megállapításával miszerint „amit az Ember Természet fölötti hatalmának hívunk, az úgy tűnik, hogy néhány ember hatalomgyakorlása a természet segítségével más emberek fölött.” Ehhez számos, különböző tudományterületről induló kutató hozzáteszi, (pl. William Cronon és Verena Winiwarter környezettörténészek, valamint Bruno

Latour és Donna Haraway filozófusok) hogy a természet és a kultúra, a természeti és az emberi szféra szétválasztása különben is olyan tarthatatlan hagyomány, amely lehetetlenné teszi egy sor ún. hibrid, vagyis mindkét – konstruált – kategóriához tartozó jelenség kutatását. A mezőgazdasági termelés, a test, vagy a járványos betegségek története például jellemzően olyan területek, ahol a természeti és a társadalmi hatások szétszalazhatatlanul fonódnak össze. Alan Taylor érvelése szerint ezen túlmenően a környezet- és társadalomtörténesek legalább három tekintetben ugyanúgy járnak el: közösségi tapasztalatokra koncentrálnak, új forrásokat vonnak empirikus vizsgálat alá, valamint elkötelezettek a történettudomány által korábban mellőzött társadalmi rétegek középpontba állítása iránt. A társadalom- és a környezettörténet-írás kölcsönösen kompatibilisek egymással. A közös természeti adottságokra fordított figyelem a társadalomtörténesek számára lehetővé teszi a hatalmi viszonyok további tisztázását, míg a társadalmi különbségek figyelembe vétele a környezettörténeket segíti a cizelláltabb, a nagy csoportszinteknél részletesebb elemzésekben.

A globális szintézisre törekvő környezettörténeti és világrendszer-kritikai munkák közül néhány (pl a Jason W. Moore és Raj Patel, Simon Lewis és Mark Maslin, vagy a Jean-Baptiste Fresco és Christophe Bonneuil szerzőpárosok kötetei) annak a gondolatnak jegyében íródott, miszerint az elmúlt 200-250 évben az emberi tevékenység nyomán egy új geológiai korba léptünk, amelyet antropocénnek, illetve a kritikai álláspont szerint kapitalocénnek nevezhetünk. Mind ez, mind a humán környezettudománynak nevezhető, a társadalomtudományos, a természettudományos, a humántudományi és a művészeti megközelítést is magában foglaló kérdésfeltevés a meglévő gazdaság- és társadalomtörténeti tudás újragondolását, új szintézisét is jelenti.

A Hajnal István Kör konferenciájára elsősorban olyan megközelítésű előadásokat várunk, amelyek a környezettörténet és a társadalomtörténet kapcsolódásait igyekeznek feltárni.

Az előzetesen javasolt témakörök a következők:

- o Társadalomtörténeti módszertanok használhatósága a környezettörténeti kutatásokban
- o Természettudományos források és módszerek használata a társadalomtörténetben
- o A néprajz, a történeti antropológia és a történeti földrajz környezettörténeti tanulságai
- o A hagyományos ökológiai tudás és környezettörténeti tanulságai
- o A modernizáció és a környezettörténet

- o A klíma társadalomtörténete
- o Katasztrófatörténet
- o Társadalmi és környezeti egyenlőtlenségek összefonódó története
- o Az antropocén fogalmi keret (elmélet, empirikus kutatások)
- o Városi környezettörténet
- o A környezetszennyezés és az ökológiai válság érzékelésének története
- o A háborúk környezettörténete
- o A természetvédelem és a környezettörténet kapcsolata
- o Hibrid kutatási területek (élelmiszertörténet, testtörténet, járványok)
- o Gazdaságtörténet és a környezetváltozás (történeti tájhasználat, vízgazdálkodás, iparosítás és környezet stb.)
- o A környezet és a táj érzékelésének története, környezetpszichológia
- o A Természet mint konstrukció
- o Energiaátmenetek, energiahasználat története
- o Társadalmi nemek és környezethasználat, környezetészlelés

A Hajnal István Kör doktori szekciót is meghirdet konferenciáján. Ebben tematikai kötöttség nélkül mutathatják be társadalomtörténeti kutatásaikat azok a kollégák, akik jelenleg dolgoznak doktori disszertációjukon, vagy az elmúlt évben védték meg azt. Célunk az, hogy fórumot biztosítsunk azoknak a fiatal társadalomtörténészeknek, akiknek kutatása nem illeszkedik az adott évi konferencia tematikájába.

Kérjük az érdeklődőket, hogy a maximum egy oldal terjedelmű szinopszisokat **2023. május 31-ig** küldjék el a hajnalitkar@gmail.com címre, külön jelölve, ha a doktori szekcióban kívánnak részt venni. A beérkezett anyagok alapján a Hajnal István Kör választmánya által felkért szervezők június közepéig állítják össze a konferencia programját, s erről **június 20-ig** értesítést küldenek a jelentkezőknek.

Irodalom

Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem: Bevezetés a környezettörténet irodalmába.*

Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

Balogh Róbert – Bodovics Éva – Demeter Gábor – Erdélyi Mátyás – Eszik Veronika – Vadas András (szerk.): *Tájátalakítás, járványok, vizek, birodalmak – Zöldtörténelem. Tanulmányok*

a környezettörténet irodalmából. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022.

Bartha Dénes: Történeti erdőhasználatok Magyarországon. *Magyar Tudomány* 48. évf. (2003) 12. sz. 1566–1577.

Benkő Elek – Zatykó Csilla (szerk.): *A Kárpát-medence környezettörténete a középkorban és a kora újkorban: Environmental history of the medieval and early modern Carpathian Basin*. Budapest: Archaeolingua Alapítvány, 2021.

Bodovics Éva: *Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai*. PhD értekezés. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori iskola, 2020.

Bonneuil, Christophe – Fressoz, Jean-Baptiste: *The Shock of the Anthropocene. The Earth, History and Us*. London: Verso Books, 2017.

Borsos Balázs: *Három folyó között. A bodrogi közti gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák idején (1840–1910)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.

Cronon, William: The Uses of Environmental History. *Environmental History Review* 17. évf. (1993) 3. sz. 1–22. (Magyarul: A környezettörténet hasznáról. In: Balogh Róbert et al. (szerk.): *Táj, ember, tudás – Zöldtörténelem: Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 31–52.)

Demeter Gábor – Kern Zoltán – Pinke Zsolt – F. Romhányi Beatrix – Vadas András – Bíró László (szerk.): *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

Demeter, Gábor – Kövér György – Pogány Ágens – Weisz Boglárka (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2021: Környezettörténet – Historiográfia*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 2021.

Haraway, Donna J.: *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York – London: Routledge, 1989.

Imreh István (szerk.): *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából*. Bukarest: Kriterion, 1973.

Kázmér Miklós (szerk.): *Környezettörténet – Az utóbbi 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest: Hantken Kiadó, 2009.

Kázmér Miklós (szerk.): *Környezettörténet 2 – Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Budapest: Hantken Kiadó, 2011.

Kiss Andrea – Pribyl, Kathleen (szerk.): *The Dance of Death in Late Medieval and Renaissance Europe. Environmental Stress, Mortality and Social Response*. London: Routledge, 2020.

Latour, Bruno: *Sohasem voltunk modernek*. Budapest: Osiris, 1999.

Lewis, Simon L. – Maslin, Mark A.: Defining the Anthropocene. *Nature* 519. vol. (2015) 7542. sz. 171–180.

Máté Gábor: *A Mecsek-vidék tájtörténete: Táj és ember viszonyának változása háromszáz év tükrében*. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2013.

Máté Gábor: Landscape Reconstruction of the Southern Transdanubian Puszta (1683–1735) Based on 18th-Century Border Litigations. *Acta Ethnographica Hungarica* 62. évf. (2017) 1. sz. 105–134.

McNeill, John Robert: *Valami új a Nap alatt. A huszadik század környezettörténete*. Budapest: Ursus Libris, 2011.

Merchant, Carolyn: *Ecological Revolutions. Nature, Gender, and Science in New England*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1989.

Mitchell, Timothy: *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. London – New York: Verso Books, 2011.

Molnár Zsolt – Babai Dániel: Ökológusok a hagyományos tudás kutatásában: a hosszú távú és együttműködésre építő kutatások fontossága. In: *Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXXVIII*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, 2021. 29–52.

Patel, Raj – Moore, Jason W.: *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. London: Verso Books, 2018.

Pál Viktor: *Technology and the Environment in State-Socialist Hungary. An Economic History*. London: Palgrave Macmillan, 2017.

Petrić, Hrvoje – Žebec Šilj, Ivana: *Environmentalism in Central and Southeastern Europe: Historical Perspectives*. London: Lexington Books 2017.

Pinke Zsolt: Modernization and decline: an eco-historical perspective on regulation of the Tisza Valley, Hungary. *Journal of Historical Geography* 44. évf. (2014) 2. sz. 92–105.

Rácz Lajos: *Magyarország éghajlanttörténete az újkor idején*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2001.

R. Várkonyi Ágnes – Kósa László – Várkonyi Gábor (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Budapest: Orpheusz, 1993.

R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest: Osiris, 2000.

Szabó Péter – Hédl, Radim (szerk.): *Human Nature: Studies in Historical Ecology and Environmental History*. Brno: Institute of Botany ASCR, 2008.

Ujházy Noémi: *Tájváltozások társadalmi érzékelésének vizsgálata Duna–Tisza közti mintaterületeken*. Doktori értekezés, Budapest, ELTE TTK FFI,
https://ktdi.elte.hu/dstore/document/4452/DoktoriErtekezés_UjhazyNoemi.pdf

Vadas András: *Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

Varga Anna – Molnár Zsolt: Fás-erdős legeltetési rendszerek a magyar nyelvű néprajzi irodalom tükrében. In: Gyuricza Csaba et al. (szerk.): *Agrárerdészet*. Gödöllő: Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ, 2018. 93–113.

Viga Gyula: *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18–20. században)*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2013.

Winiwarter, Verena: Environmental History in Europe from 1994 to 2004: Enthusiasm and Consolidation. *Environment and History* 10. évf. (2004) 4. sz. 501–530.

Tematikus folyóiratszámok:

Hungarian Historical Review 9. évf. 2. sz. (2020). Natural Resources and Society.

Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat 1. évf. 1. sz. (2000). Történeti ökológia és társadalomtörténet.

Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat 14. évf. 53. sz. (2013). Természeti kihívások - társadalmi válaszok

Múltunk - Politikátörténeti Folyóirat 66. évf. 2. sz. (2021). Ember és környezet